


RADAR 

Historiedidaktisk Tidsskrift



Genforeningen – hvad nu hvis?

Af Jens Aage Poulsen

April 2022

Genforeningen – hvad nu hvis?

Af Jens Aage Poulsen

UCL Erhvervsakademi og Professionshøjskole

Genforeningen er på historiefagets kanonliste. I anledningen af 100-året vil de fleste klasser arbejde med emnet i 2020. I forløbet fra 1840'erne, der kulminerede med Genforeningen, var der en række afgørende situationer, hvor personer med magt kunne have truffet andre beslutninger – og historien havde udviklet sig helt anderledes.

Artiklen giver eksempler på disse afgørende situationer, som kan bruges til at arbejde kontrafaktisk i et undervisningsforløb om Genforeningens forudsætninger, forløb og følger, ligesom den stiller spørgsmålstegn ved, hvorvidt de gængse fortællinger om genforeningens forløb bør tjene som forbillede for løsning af grænsekonflikter.

2020 står i Genforeningens tegn. I årets løb var der planlagt mere end 1.000 større og mindre arrangementer, der skal markere 100-året for genforeningen i 1920. Coronapandemien har dog udsat dem til senere på året. Nogle nåede dog at blive gennemført. Et af de første var regeringens fejring for særligt indbudte på det Kongelige Teater den 10. januar. Forhenværende statsminister Helle Thorning Schmidt var en af deltagerne.

Til tv fortalte hun, at når hun på sine rejser rundt om i verden fortalte, hvordan grænsedragningen skete demokratisk og fredeligt, undrede man sig over, hvordan det kunne lade sig gøre. Thorning Schmidt var dermed i tråd med grundfortællingen om, at vi danskere er et fredeligt og fornuftigt folk, der formår at løse komplicerede udfordringer på demokratisk vis. Det kunne man lære af andre steder i verden, hvor man har lignende konflikter.

Der er al mulig grund til at fejre begivenheden, men det er også vigtigt at tænke over dens forudsætninger og konsekvenser. Det er let at være bagklog. Livet leves forlæns, men forstås baglæns, som en forenklet Kierkegaard-sentens fortæller. Kunne det være gået anderledes? Kunne borgerkrigen fra 1848 til 1851 og den skæbnesvangre krig mod Preussen og Østrig i 1864 måske være undgået – og tusindvis af soldaters liv ikke være ofret? Og var Genforeningen reelt relativt konfliktfri, som flere læremidler fortæller?

Helstaten udfordres

De nationale og liberale strømninger, der tog til i styrke i Europa i 1840'erne, gjorde det umuligt at opretholde en enevældig helstat. Det var Christian 8. klar over, og i sine sidste regeringsår fik han udarbejdet et udkast til en forfatning, der skulle dulme uroen i både kongeriget og hertugdømmerne. Kongen døde og hans alkoholiserede søn Fredrik 7., hvis evner som statsoverhoved var mere end tvivlsomme, overtog tronen. Det blev hans opgave at indføre forfatningen.

Forfatningen faldt ikke i god jord – hverken hos de nationalliberale i Slesvig-Holsten eller i Danmark. Begge parter ønskede en fri forfatning men var uenige om, hvilke geografiske områder den skulle omfatte. Stridens kerne var Slesvig. Slesvig-holstenerne ønskede, at Slesvig og Holsten skulle have fælles fri forfatning. Altså være en stat der indgik i det Tyske Forbund og evt. med fælles konge, dvs. i personalforbund. De danske



De danske nationalliberale ville med deres Ejderpolitik knytte Slesvig tættere til kongeriget med en fælles forfatning.

Februarrevolutionen i Frankrig, hvor kongen blev afsat, spredte sig til tyske stater og fik både de danske og slesvig-holstenske nationalliberale op på mærkerne. De slesvig-holstenske stænderdeputerede besluttede at sende en delegation under ledelse af Theodor Olshausen til Frederik 7. og over for ham fremsætte deres ønske. De danske nationalliberale arrangerede som modtræk Casinomødet og folketøget til kongen med kravet om en ny regering og en fri forfatning.

Kunne borgerkrigen have været undgået?

Forud for den slesvig-holstenske delegations formelle møde med kongen og den nye regering, der havde flere nationalliberale ministre, bl.a. Orla Lehmann, mødtes Olshausen netop med Lehmann. De drøftede muligheden for at dele Slesvig efter befolkningens nationale tilhørsforhold. Grænsen ville formentligt have været stort set som den nuværende. Lehmann og Olshausen droppede dog at fremsætte forslaget, angiveligt fordi de erkendte, at der på begge sider ville være voldsom folkelig og politisk modstand mod denne løsning (Karpantschof, 2019: 93). Men de kunne måske have gjort forsøget – og hvad hvis det var lykkedes?

Olshausen og hans delegation fik kongens officielle afslag på deres anmodning angående Slesvig. Dog måtte Holsten og Lauenburg gøre, som de ville. Inden delegationen nåede tilbage, var oprøret brudt ud. Før situationen havde udviklet sig til en egentlig borgerkrig, gjorde den provisoriske slesvig-holstenske regering endnu et forsøg på løse den tilspidsede situation ved en folkeafstemning, der skulle afgøre om Nordslesvig "som provins vil indforlives i den danske stat eller følge det tyske fædreland – vi vil ikke øve nogen tvang mod dets

vilje" (Bjørn, 1998: 206). Hvad nu hvis Frederik 7. og hans regering havde taget imod dette tilbud?

I efteråret 1848 blev der indgået en våbenhvile og indledt forhandlinger. Flere stormagter foreslog en deling af Slesvig. Det var en løsning, som Lehmann og andre nationalliberale ministre allerede havde drøftet over sommeren. Men Frederik 7., der havde den egentlige magt over krig og fred, var imod. "Det skal ej ske!" skulle han have udtalt (Glenthøj, 2014: 210). Folkestemningen og flere ministre bakkede kongen op, og regeringen blev udskiftet. I foråret 1849 opsagde Danmark våbenhvilen, og krigen fortsatte. Rusland tvang Preussen til at stoppe støtten til slesvig-holstenerne. Til sidst måtte oprørerne give op. I mange danskeres optik var det den heltmodige danske hær sejr over den tyske overmagt. Problemet med Slesvig var ikke løst. Stormagterne forlangte, at helstaten blev bevaret, og Danmark måtte love, at Slesvig ikke blev knyttet tættere til kongeriget end Holsten.

Mindsten på Lerbæk Mark. Her erklærede Frederik 7. "Det skal ej ske!". Med det mente han, at han ikke ville gå med til, at Slesvig blev delt. Mindstenen blev rejst i 1948 – 100 år efter begivenheden. På det tidspunkt mente mange dansker, at Tysklands nederlag under 2. Verdenskrig skulle udnyttes til også at få Sydslesvig indlemmet i Danmark © Jens Aage Poulsen.



Mod katastrofen

Efter nogle år med forgæves forsøg på at etablere en fælles forfatning for rigets dele blev Ejderpolitikken med Hall som førsteminister revitaliseret fra 1857. Vedtagelsen af Novemberforfatningen i 1863 var et klart brud på aftalerne efter Treårskrigen og blev et skæbnesvangert højdepunkt på forsøget på at realisere Ejderpolitikken ved at knytte Slesvig til kongeriget og udelukke Holsten og Lauenburg. Hvad kunne der være sket, hvis Danmark havde været mere lydhor over stormagternes advarsel om at gennemføre en forfatning for kongeriget og Slesvig alene?

Novemberforfatningen blev en appelsin i Bismarcks turban. Han havde uden Landdagens godkendelse brugt masser af penge på at modernisere den preussiske hær. Nu havde han brug for en rask krig mod Danmark, der for det første kunne legitimere hans handling, for det andet sikre erobring af i hvert fald dele af hertugdømmerne, så Preussen med Kiel fik bedre havnefaciliteter. Endelig ville det styrke Preussens position – især over for Østrig – i den forestående dannelse af en tysk enhedsstat. Og da Østrig ikke ville lade Preussen stå alene med en fjer i hatten, gik landet med i krigen mod Danmark.

Efter preussernes storm på Dybbøl den 18. april 1864 blev der indgået en våbenstilstand og fredsforhandlingerne begyndte i London. Begge parter var indstillede på, at en løsning var at dele Slesvig. Spørgsmålet var hvor og hvordan. Preussen foreslog en deling lidt nordligere for den nuværende grænse. De accepterede dog også en deling efter en folkeafstemning og var ikke afvisende for, at grænsen kunne fastlægges efter voldgift. De danske forhandlere ved Londonkonferencen var ikke de mest diplomatiske (Glenthøj, 2014: 403ff). Christian 9. og førsteminister Monrad var uenige. Kongen satsede på en form for helstatsløsning eller i hvert fald en personalunion, mens den nationalliberale Monrad kunne acceptere en deling af Slesvig. Til sidst overlod kongen beslutningen til Monrad. Han gav de danske forhandlere i London besked på, at de kun skulle gå med til en grænse ved Slien og Ejderen, dvs. det meste af Slesvig. Han afslog både en folkeafstemning,

en voldgift og andre forslag til kompromisser, der blev fremsat. Konferencen brød sammen, og krigen begyndte igen. Dog kun kortvarigt. Da preusserne erobrede Als i slutningen af juni, var det reelt slut. Ved freden i Wien i oktober 1864 måtte Danmark afgive de tre hertugdømmer. Hvad nu hvis de danske forhandlere, Christian 9. og Monrad havde erkendt situationen og udvist større fleksibilitet, kunne Slesvig da være delt allerede i foråret 1864 – måske stort set der hvor den nuværende grænse er?

Genforeningens forudsætninger

Genforeningen var næppe blevet til noget, hvis ikke Tyskland var blandt taberne af 1. Verdenskrig, og hvis der ikke blandt krigens sejrherre, som mødtes til fredsforhandlinger i Paris, var principiel tilslutning til den amerikanske præsident Wilsons forslag om, at Europas grænser skulle fastlægges efter folkenes selvbestemmelsesret.

Danmark havde afgørende indflydelse på, hvordan folkeafstemningen skulle gennemføres. Grænsen mellem første og anden afstemningszone blev fastlagt efter, hvad der blev betegnet som Clausenlinjen. Historikeren H. V. Clausen havde i 1890'erne undersøgt, i hvilke dele af Slesvig folk overvejende var tyske og overvejende danske. Fra tysk siden havde Tyskland foreslået den såkaldte Tiedje-linje, der gik lidt nordligere. Dette forslag blev forkastet af sejrherreterne. Clausen havde dog ikke ført sin linje gennem Jylland helt mod øst. Skulle Flensborg høre med til zone 1, hvor et simpelt flertal afgjorde hele zonen tilhørsforhold, eller skulle Flensborg være en del af zone 2, hvor flertallet i den enkelte kommune bestemte, om den skulle være dansk eller tysk?

Det blev bestemt, at Flensborg hørte til zone 2. Den beslutning ville den danske regering ikke forsøge at få ændret. Selvom både den stærke Dannevirkebevægelse og Flensborgbevægelsen samt Christian 10. pressede på.



Den 10. februar 1920 stemte man i den første zone. Resultatet var, at næsten 75 % stemte for Danmark. I flere kommuner og i de større byer var der tysk flertal.

En måned senere blev der afholdt afstemning i zone to, hvor ca. 80 % stemte for Tyskland. I ingen kommuner var der flertal for Danmark – heller ikke i Flensborg, hvor kun 25 % stemte for Danmark. Venstre og de konservative ønskede, at Flensborg trods afstemningsresultatet skulle være en del af Danmark, og hvis det ikke kunne lade sig gøre, skulle hele zone 2 under en form for international kontrol. Også Christian 10. var utilfreds. Da regeringen Zahle ville respektere folkeafstemningen, benyttede kongen sin grundlovssikrede ret til at afskedige regeringen. Det udløste Påskekrisen, der næppe kan betegnes som fredelig, og hvor det konstitutionelle monarkis fremtid hang i en tynd tråd (Adriansen og Brunbech, 2018: 48 ff).

Grænsen lægges fast

Med udsigt til monarkiets fald trak Christian 10. i land. Hvad kunne der være sket, hvis kongen stædigt havde holdt fast ved sin ret til at afskedige regeringen? Grænsen blev fastlagt, så den første zone kom med til Danmark. Et dansk mindretal måtte forblive i Tyskland. Og et noget større tysk mindretal måtte leve i Danmark. Hverken den tyske regering eller det tyske mindretal accepterede den nye grænse.

25.000-30.000 tysksindede blev et mindretal i Danmark. Mindretallet havde ret til at etablere tyske skoler. Det officielle Danmark satsede på, at med tiden ville mindretallet opgive det tyske og lade sig fuldt integrere i det danske og Danmark. Det skete dog ikke. Det tyske mindretal organiserede sig i Slesvigsk Vælgerforening og i Slesvigsk Parti. Hverken vælgerforeningen eller partiet accepterede afstemningen i 1920 og vedstod offentligt, at de arbejdede for at få grænsen revideret. Partiet opnåede at blive repræsenteret i Folketinget med et mandat i 1920'erne og 1930'erne.

Skal grænsen rykkes mod nord – igen?

Sønderjylland (Nordslesvig) var overvejende et landbrugsland, som på grund af 1. Verdenskrig var udpint og nedslidt. Staten prøvede at støtte landmændene økonomisk. Men det forhindrede ikke, at kriserne i landbruget i 1920'erne og især i begyndelsen af 1930'erne ramte Sønderjyllands landmænd hårdere – bl.a. med væsentligt flere tvangsauktioner – end i det øvrige Danmark.

Mange sønderjyder gav udtryk for deres utilfredshed på møder og i debatindlæg. Således skrev landmanden Cornelius Pedersen i 1927 i bladet Bondens Selvstyre, at "folket tog imod os som en hjemvendt datter", men det var den parlamentariske styreform, "som bragte os i ulykke". Derfor mente han, at det var bedst for Danmark, at Slesvig fik selvstyre "ikke for at komme løs fra Danmark. Men det er for at komme løs fra det parlamentariske styre".

Også blandt det tyske mindretal voksede utilfredsheden. Det danske styre fik skylden for de dårlige tider, og mange håbede på endnu en revision af grænsen. Hverken Tyskland eller mindretallets foreninger anerkendte 1920-grænsen, hvilket fremkaldte en vedvarende bekymring i Danmark.

Bekymringen tog til, da Hitler kom til magten i Tyskland. I det tyske mindretal sluttede mange sig til en række nazistiske grupperinger. I 1935 blev de slået sammen i partiet Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei Nordschleswig (NSDAPN), der krævede, at hele Slesvig skulle indlemmes i Tyskland. I sine taler brugte partiets leder dyrlægen Jens Møller slagord som "Führer, macht uns frei" og "Heim ins Reich". Under denne parole blev han valgt til Folketinget for Slesvigsk Parti i 1939. Samme år blev Møller kaldt til Berlin. Her fik han besked på, at mindretallet ikke måtte komme med udtalelser, som belastede Tysklands forhold til de skandinaviske lande. Samme år forsikrede Hitler i en tale i rigsdagen, at 1920-grænsen ikke skulle ændres. Heller ikke under besættelsen blev grænsen rykket mod nord. Truslen om, at det kunne ske,



var der dog latent. Hvad kunne Hitlers motiv være? Hvad nu hvis Hitler havde indlemmet Sønderjylland i Tyskland – ligesom han havde gjort i andre tyske grænseområder?

En del fra det tyske mindretal i Sønderjylland sluttede sig i 1930'erne til Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei Nordschleswig. Partiet håbede, at Hitler ville indlemme Sønderjylland i Tyskland. © Museum Sønderjylland.



Også Sydslesvig med i Danmark

I krigens sidste måneder, og især efter Tysklands betingelsesløse overgivelse, blussede spørgsmålet om grænsen op igen. Mange i det lille danske mindretal i Sydslesvig, partiet Dansk Samling, Konservativ Ungdom og organisationer som Grænseforeningen

og Slesvigsk Forening (fra oktober 1946: Sydslesvigsk Forening) mente, at muligheden for at få grænsen rykket mod syd skulle udnyttes.

Befrielsesregeringen fastslog, at 1920-grænsen lå fast. Organisationer, partier og markante enkeltpolitikere var skuffede over regeringens holdning. De søgte med møder med politikerne, demonstrationer og avisindlæg at få regeringen til at skifte mening. De, der ønskede en ændring af grænsen, var kun enige om, at Sydslesvig i første omgang skulle løsrives fra tysk overhøjhed. Men hvad der så skulle ske, var der forskellige opfattelser af.

Stemningen i Danmark var også for en justering af grænsen. I sommeren 1945 iværksatte Sydslesvigs Forening en underskriftsindsamling med kravet om, at Sydslesvig skulle frigøres fra Tyskland. I foråret 1946 havde næsten ½ million danskere skrevet under på, at de ønskede, at Sydslesvig skulle frigøres fra Tyskland.

Venstre havde i oktober 1945 dannet en mindretalsregering. Folketemningen fik medlemmer af regeringen til at ændre holdning til spørgsmålet om Sydslesvig. Således sagde statsministeren Knud Kristensen i sin grundlovstale i 1946: "Slesvig genvundet, det er kampens mål". Et flertal i Rigsdagen stod dog fortsat bag beslutningen om, at grænsen ikke skulle ændres. Derfor blev en ændring af Sydslesvigs status ikke officiel dansk politik. Men diskussionen fortsatte, og flere danske organisationer søgte direkte at påvirke stemningen i den sydlige del af Slesvig.

Slesvig hørte til den britiske besættelseszone. Besættelsesmyndighederne og regeringen i London var trætte af, at danske organisationer og partier blandede sig i forholdene i Sydslesvig. I september 1946 sendte briterne en besked til den danske regering om, at den skulle give en klar melding om sin Sydslesvig-politik. Briterne ville se velvilligt på de danske ønsker og formulerede selv tre scenarier: En folkeafstemning i Sydslesvig – og grænsen blev draget efter resultatet. En udveksling af mindretallene. Eller at Sydslesvig blev indlemmet i Danmark uden en folkeafstemning. Under alle omstændigheder



skulle Danmark respektere, at det var briterne, der havde myndigheden over besættelseszonen. Derfor skulle Sydslesvigsk Forening stoppe med sin politiske virksomhed i landsdelen (Noack, 1991).

Statsministeren og flere politikere fra Venstre og Konservative mente, at Danmark skulle bede briterne om en folkeafstemning i Sydslesvig. Men et flertal i Rigsdagen var imod. Så det endelige svar til briterne blev, at regeringen ikke havde ændret politik. Grænsen fra 1920 skulle således ikke flyttes. Helt ro om sagen kom der først med København-Bonnerklæringerne fra 1955. Her nåede den danske og den vesttyske regering frem til aftaler om rettigheder og principper for henholdsvis det danske og det tyske mindretal i grænselandet. Hvilke konsekvenser kunne det have haft, hvis Danmark havde valgt ét af de tre scenarier, som det britiske besættelsesmyndigheder tilbød?

Partiet Dansk Samling var en af de organisationer, der i årene efter krigen arbejdede hårdt for, at få grænsen rykket mod syd. © Arkivet ved dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.



Genforeningen skal fejres

Der er alt mulig grund til at fejre 100-året for Genforeningen. Men fejringen havde måske slet ikke været nødvendig, og krige kunne have været undgået, hvis konger og magtfulde mænd på afgørende tidspunkter havde truffet mere rationelle beslutninger. Genforeningens forhistorie, forløb og følger er altså ikke så uproblematisk, som det sikkert vil fremgå af den kommende tids festtaler. Og forløbet tjener måske ikke som et forbillede og et historisk lærestykke, der kan løse andre grænsekonflikter. For man kan ikke lære noget af historien, da den ikke gentager sig. Men historien kan gøre én klogere – og det er noget helt andet. Det er en vigtig pointe, som man må få eleverne til at forstå.



Litteratur- og ressourceceliste

Adriansen, I. og Brunbech, P. Y. (2018). "Danmark til Ejderen!". I Fossat, S. B.; Glenthøj, R. & Martinsen, L. K. (red.). Konfliktzonen Danmark. Stridende fortællinger om nyere dansk historie. Viborg: Gads Forlag.

Bjørn, C. (1999). 1848. Borgerkrig og revolution. Haslev: Gyldendal.

Bjørn, C. (1990). Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie 1800-1850. Haslev: Gyldendal og Politiken.

Glenthøj, R. (2014). 1864. Sønner af de Slagne. Polen: Gads Forlag.

Karpantschof, R. (2019). De stridbare danskere. Efter enevælden og før demokratiet 1848-1920. Sverige: Gads Forlag.

Noack, J. P. (1991). Det sydslesvigske grænespørgsmål 1945-1947. Aabenraa: Institut for grænseregionsforskning.